

Ел Греко и византијско сликарство

Једно значајно дело о чувеном критском сликару Доменику Теотокопулосу, (1541—1614), опште познатом као Ел Греко, објављено је 1961. године под насловом: *Преиспитивање Ел Грековог сликарства*.¹ Писац овог дела је Павле Келемен, Американац мађарског порекла, познат по својим студијама о уметности, посебно о средњевековној уметности, као и уметности Барока и Рококоа у Латинској Америци. У овој књизи Келемен заснива своја сазнања не само на различитим написима о Ел Греку, него исто тако на непосредном познавању критског сликарства као и византијских споменика. Широко познавање византијске иконографије омогућило је Келемену да у делима Теотокопулоса сагледа многе елементе Православне, Византијске уметности и да утврди велику вредност ове уметности.

Значајно је да већ од прве странице свога дела писац истиче да је Византијска уметност двоструко важна: и сама по себи, и по свом односу према уметности Истока и Запада. „Византијска уметност”, вели Келемен, „дуго времена је погрешно тумачена, ако не и презирана, у римокатоличким и протестантским земљама као пример изопаченог хришћанства. Међутим она блиста сваке године све јаче кроз поновно изучавање које је олакшано делом због просвећенијег става и делом због већих могућности за путовање и снимање”.² На другом месту он каже: „Из Византијске уметности може се извући не само религиозни израз, него и духовно искуство. Међутим ово обогаћење долази сувише касно на Запад да би се Западни свет могао њиме користити у потпуности, јер су га преплавиле различите религије и философије народа Азије и Африке”.³ Келемен даље тврди да је у ранијим вековима „Византијска уметност зрачила кроз читав Исток и Запад”,⁴ и да је Византија више од хиљаду година „богатила Западни свет духовним, интелектуалним и уметничким достигнућима”.⁵ Ви-

¹ Macmillan co, Њујорк

² Op. cit., ст. IX

³ Ibid., с. х.

⁴ Ibid., с. 3.

⁵ Ibid., с. 8.

зантија није имала прекид културе, период мрака, као Запад.⁶ Слика о Византији коју је дао Гибон у својој књизи „Сумрак и пад Римске Империје” била је у суштини лажна”.⁷

Знање и уважавање Византијске уметности које је Келемен стекао у току ове своје истраживачке делатности и путовања на Свету Гору Атонску као и друга подручја Грчке, затим у Цариград и друге крајеве, учинило је да он није могао да превиди утицај Византијске уметности на Теотокопулоса, којим је почео да се одушевљава још пре неколико деценија. Своју опширну студију о Ел Греку и Византијској уметности Келемен завршава закључком да је овај грчки сликар овладао сликарским вештинама Византијске традиције. Овај закључак је уједно и основна теза његове књиге: „Преиспитани Ел Греко”.

Само неколико месеци после објављивања ове књиге,⁸ Келемен у једној својој накнадној белешки скреће пажњу читаоцу на чињеницу да је ова његова теза у потпуности прихваћена од стране конгреса који је одржан у критском граду Хераклиону (Кандија) септембра 1961. године. Већина оних који су о Теотокопулосу писали у току последњих сто година износили су мишљење да је чувени сликар имао деветнаест година када је дошао у Венецију, као нешколован момак. Келемен примећује да је узраст од деветнаест година у оно време значао зреле године, и да се Теотокопулос, према извештају поднетом на конгресу у Хераклиону, налазио у свом завичају, све до своје двадесетпете године, већ тада као вешт уметник. Ово обавештење дао је Ц. Д. Мерциос, архивар и историчар и дугогодишњи вице-конзул у Венецији. Мерциос је пронашао један документ у Хераклиону из 1566, који садржи потпис Теотокопулоса и поред потписа реч „сликар”.

Најинтересантнији део књиге је последње поглавље, у коме писац подробно износи сличности које постоје између Теотокопулосових слика и икона рађених у византијској традицији, као и разлике између Ел Грекових дела и оних од Западних сликара. Утицај Византијске уметности огледа се нарочито у честом коришћењу Православних прототипова, једнако у приказивању појединих ликова као и у композицији; затим у прихватању перспективе на византијски начин — што овим његовим делима даје утисак дводимензионалности уместо тродимензионалности која влада у сликарству Западне Ренесансе; такође и у понављању исте теме, што је уобичајено код Византијских иконописаца: „Ел Греко нема ничега од сујете западног сликара када се ради о понављању”.⁹ Треба додати да је утицај Византијске уметности такође очигледан у настојању Ел Грека да издужи тело, прст итд. Оваква издуженост је карактеристична за византијске иконе, нарочито за оне које припадају Критској школи.

Што се тиче употребе византијских прототипова, Келемен примећује, на пример, да сликање *Христа који благосиља* веома потсећа

⁶ Ibid., стр. 2.

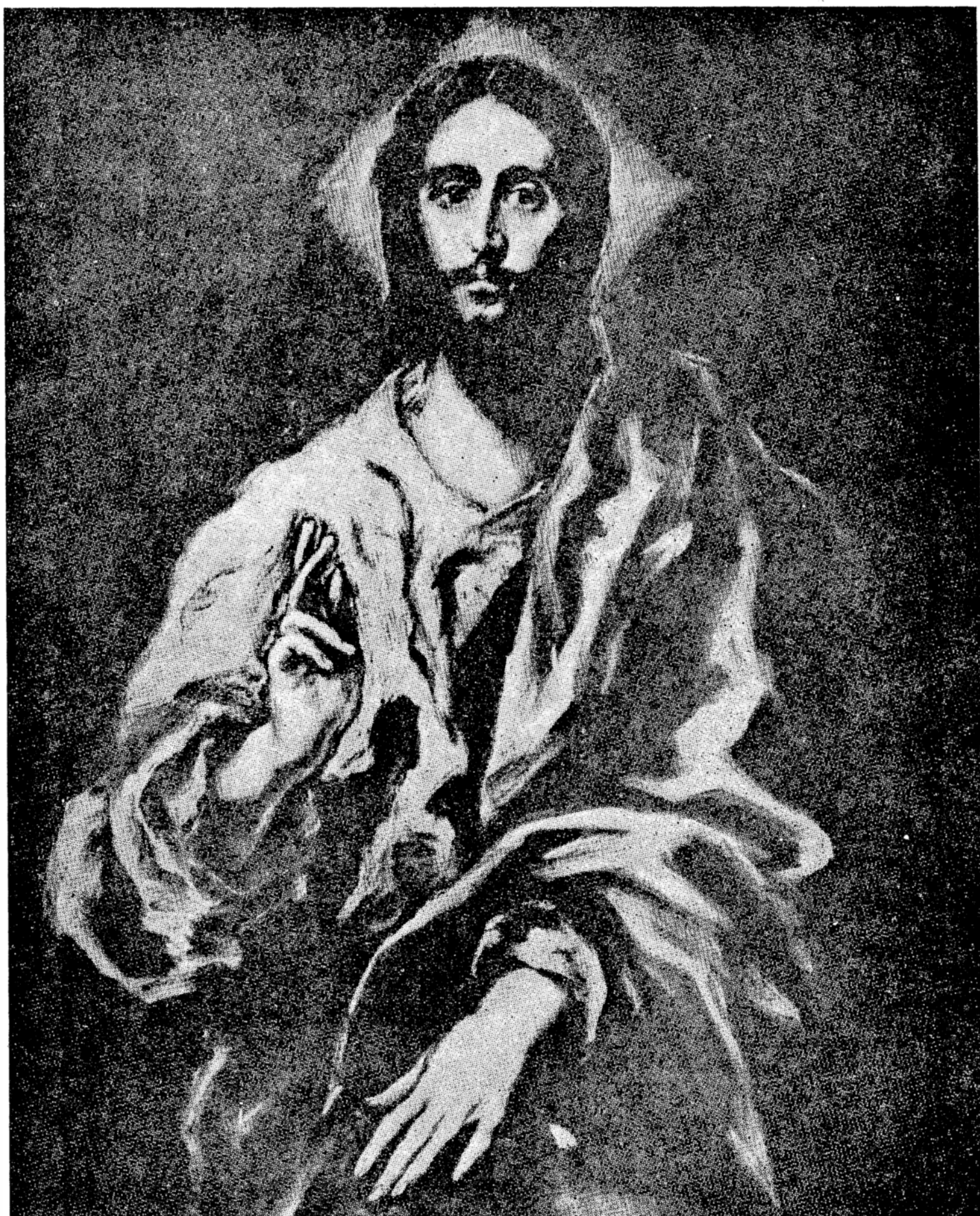
⁷ Ibid., с. 8.

⁸ Ibid., с. 158а—158б.

⁹ Ibid., с. 114.

Сл. 14 Христос, икона на древној плочи, рад Контоглуа

Сл. 15 Христос благосиља, слика на платну, рад Ел Грека

Сл. 16 Свети Јован Крститељ, Протатска црква, икона на древној плочи, XVI в.

Сл. 17 Свети Јован Крститељ, платно сликао Ел. Греко

Сл. 18 Христово крштење, манастир Ивирон, Света Гора, минијатура, X век

Сл. 19 Христово крштење, платно сликао Ел Греко

на Византијског Пантократора (Сведржитеља), свевидећег и свезнајућег Судију. Није само држање тела, већ и Његови покрети, коса, као и остале појединости, указују на православну традицију Византије. (Види слике 14 и 15). И свети Јован Крститељ онакав како га је сликао Ел Греко потсећа на Крститеља са византијских икона. Он је висок и мршав, косе кудраве и неочешљане, погледа тужног, и дугачких и танких прстију. (Види слике 16 и 17). Код Апостола Павла, исто тако, Келемен види форму Византијске традиције. Он скреће пажњу на византијске елементе и у разним другим сликама Теотокопулоса, и упућује читаоца на одговарајуће илустрације које потврђују ова његова запажања упоређујући дела овог критског сликара са иконама рађеним у византијској традицији, с једне стране, и са делима Западних сликара, с друге стране.

Следећа Келеменова запажања такође доприносе расветљавању повезаности Ел Грека са Византијом: у својој библиотеци имао је 27 грчких дела, од којих 8 религиозне садржине, и сва ова дела припадају Православном свету.¹⁰ То су књиге Старог и Новог Завета, Василијеве Беседе, проповеди Јована Златоустог, *О Небеској Хијерархији* Дионисија Ареопагита, Јустин Мученик, *Апостолске Установе*, и једно дело које се помиње као Св. Дионисије. Карактеристично је да у његовој библиотеци нема ниједне књиге Западних светих Отаца, као што је Августин, Јероним, Григорије,¹¹ Амвросије.¹² Из ових података можемо да изведемо закључак да се за време свога боравка у Шпанији Ел Греко духовно хранио Православљем са Истока, чији неодвојиви знак јесте Византијска иконографија. Стара пословица „Покажи ми своје књиге, и рећи ћу ти ко си” односи се и на Ел Грека.¹³

Према Келемену утицај Византије не огледа се толико у целокупном утиску који стварају Теотокопулосове слике, колико у карактеристичним детаљима који подсећају на византијско наслеђе критског сликара, а ови су постали наглашенији за време његовог боравка у Толеду. Ово мишљење је потпуно оправдано. У Ел Грековим делима присутан је, поред утицаја Византије, такође и утицај Западног сликарства, као и његов лични печат. Ови различити елементи дају Ел Грековој уметности јединствен карактер. Његова уметност није ни византијска ни западна, него једна необична мешавина византијске и западне уметности.

Келемен признаје западни утицај у делима Теотокопулоса, али се не упушта у набрајање и коментарисање ових западних елемената који се примећују у његовим сликама. Упоређујући, тако, Ел Грекове слике са византијским иконама и са сликама италијанске Ренесансе, можемо приметити да на многим местима овај грчки сликар напушта византијску традицију и приближава се Западној уметности. Ја лично, запазио сам следеће:

¹⁰ Ibid., с. 112.

¹¹ Свети Григорије Двојеслов, папа римски.

¹² Op. cit., с. 113.

¹³ Ibid.

Прво, Ел Грекове слике немају једноставност византијских икона. То се може видети ако се упореди једна Ел Грекова композиција као што је *Христово Крштење* са византијском композицијом која приказује исту тему. Крштење како га приказује Ел Греко пуно је непотребних појединости, док се приказивање овог догађаја на византијској икони ограничава на оно што је битно. Претерана сложеност и дотераност — то су карактеристике западног сликарства, док је једноставност и ограничавање на оно што је суштинско, одлика Византијске уметности. (*Види слике 18 и 19*).

Друго, Ел Грековим великим композицијама са религиозним темама недостаје хијератичност и мистичко тиховање византијских икона, јер његове слике карактерише извесна театралност, сентименталност и узбуђеност.

Треће, Теотокопулос често оставља тело непокривено, док је на византијским иконама тело ретко сликано непокривено. На пример, Теотокопулосов Свети Јован Крститељ приказан је готово потпуно наг, како на слици *Христовог Крштења* тако и на платну где је насликан сам. А на сликама *Крштења*, *Благовести*, и другим Ел Грековим делима запажамо наг англе као што то видимо у делима уметника италијанске Ренесансе, али не и на византијским иконама.

Четврто, приказивање Ел Грекових ликова уопште не подсећа на сличне ликове на византијским иконама. На пример, његова Богородица на слици *Благовести* и другде уопште не личи на византијску Богомајку. Она нема ни њене црте лица, ни њему светост. То је једна сентиментална жена са необично малом главом, тип жене који изгледа да се свиђао Шпанцима.

Пето, Ел Греко напушта византијски стил при сликању набора и појединих делова одеће и следи више Западни начин.

Даље, он одбацује ореол светаца — златни или жути круг — који стоји око главе светитеља на византијским иконама. И овде он иде за сликама Западне Ренесансе.

Најзад, као и уметници Ренесансе који су се бавили религиозним темама, Ел Греко нема осећање да он ради по надахнућу и под водством Божијим, као што су то осећали византијски иконописци. Из тог разлога ови последњи никада нису потписивали своја дела, него су их или остављали непотписана, или — ако би забележили своје име — увек би стављали испред потписа реч „руком“, или „посредством руке“. Теотокопулос не осећа утицај Бога при извођењу дела, него гледа на њих као на искључиво лична остварења. Његовом имену ретко кад претходе речи: „рађено руком“. Он готово увек ставља свој потпис: „Доминикос Теотокопулос“ и обично додаје реч „сликао“.

Постоје дакле, по моме мишљењу, знатне разлике које одвајају уметност Теотокопулоса од византијске иконографије. Мада је сликао многе религиозне теме, он се не може окарактерисати као иконописац. А ни његове религиозне слике не могу се сматрати на Православном Истоку као свештени литургички предмети, као сред-

ства за богослужење. Оне су у суштини ванцрквене световне слике на религиозне теме.

Оцењујући Ел Грекове слике са гледишта духовне изражајности, ја бих рекао да су оне по вредности испод радова византијске уметности, али су изнад сликарских остварења западних сликара новог доба од Ренесансе на овамо. Вишу духовну изражајност радова критског сликара треба приписати византијским елементима. А ови, опет, као што Келемен убедљиво наводи, имају свој корен у томе што се он учио своме занату у Византијској школи док је био у своме родном завичају, као и у чињеници да упркос његовом дугом живљењу на Западу он никада није прекинуо споне које су га везивале са духовношћу Православног Истока.